

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ

ΜΑΝΘΑ ΖΑΡΜΑΚΟΥΠΗ

ΑΡΧΑΙΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΜΕ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΡΟΣΗΜΟ

Δύο διάσημοι τόποι της αρχαιότητας. Στον κόλπο της Νάπολης, ρωμαϊκές πολυτελείς επαύλεις εμφανίστηκαν τον 1ο αιώνα π.Χ. για να σβήσουν εκκωφαντικά το 79 μ.Χ., όταν ο Βεζούβιος εξερράγη. Στη λαμπερή Δήλο, κάποια από τα πλούσια υλικά της κατάλοιπα μίλησαν σε εκείνη που ήξερε να τα ακούσει. Μας ξεναγεί μια αρχαιολόγος και αρχιτέκτων, που μελετά τους τόπους αυτούς εδώ και χρόνια.

Η Μάνθα Ζαρμακούπη αποφοίτησε το 2000 από τη Σχολή Αρχιτεκτόνων του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου. Στο Harvard ολοκλήρωσε μετ'επαίνων ένα διετές μεταπτυχιακό στην «Ιστορία και Θεωρία της Αρχιτεκτονικής». Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα την έφεραν πίσω στην Ευρώπη, συγκεκριμένα στον τομέα Κλασικής Αρχαιολογίας του Κολεγίου St John's στην Οξφόρδη. Εκεί υποστήριξε το 2007 τη διδακτορική της διατριβή, μια αρχιτεκτονική και πολιτισμική μελέτη των ρωμαϊκών επαύλεων γύρω από τον κόλπο της Νάπολης (1ος αι. π.Χ.–79 μ.Χ.).

Σήμερα ανήκει στο διδακτικό προσωπικό του Πανεπιστημίου του Birmingham. Ένα πυκνογραμμένο, δεκασέλιδο Βιογραφικό μαρτυρεί μια ακατάβλητη ερευνητική δραστηριότητα που εδράζεται στη διπλή της ιδιότητα, της αρχαιολόγου και της αρχιτέκτονος, και απλώνεται σε στεριά και θάλασσα.

Σκιαγραφώντας το φάσμα των ενδιαφερόντων της, θα αναφέρουμε ενδεικτικά ότι συμμετείχε ως αρχιτέκτων πεδίου στην ανασκαφή του Ιωάννη Μυλωνόπουλου στο ιερό του Ποσειδώνα στον Ογχεστό της Βοιωτίας, στην ανασκαφή του R.R.R. Smith στην Αφροδισιάδα της Καρίας (Μ. Ασία). Έλαβε επίσης μέρος σε αναστηλωτικά προγράμματα στην Ελλάδα για μνημεία του 13ου–19ου αιώνα: εκκλησίες και μοναστήρια της Πάρου, φράγκικο κάστρο της Μονεμβασιάς, χωριά της Μάνης, βιομηχανικό συγκρότημα στον Πειραιά. Αρχιτέκτων τοπίου στους κήπους της έπαυλης Arianna A (Stabiae, κόλπος της Νάπολης), αρχιτέκτων πεδίου και αρχαιολόγος στη Δήλο, σε συνεργασία με τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή. Ως υποβρύχια αρχαιολόγος έλαβε μέρος στην έρευνα των Αλ. Μαζαράκη Αινιάνος και Δ. Κουρκουμέλη στο λιμάνι της αρχαίας Κύθνου. Κυρίως όμως καταδέχεται στη Δήλο, συνδιευθύνοντας με την Αγγελική Σίμωνι, Προϊσταμένη της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων, την υποβρύχια έρευνα της βορειοανατολικής πλευράς του νησιού.

Από τις μελέτες της θα σταθούμε μόνο στα βιβλία: Ύστερα από το συνέδριο που οργάνωσε το 2007 στην Οξφόρδη, το 2010 εκδίδει με δική της επιμέλεια τον τόμο που προέκυψε από αυτό: *Η Έπαυλη των Παπύρων στο Herculaneum: αρχαιολογία, πρόσληψη και ψηφιακή αναπαράσταση*. Στη συμμετοχή της, «The virtual reality digital model of the Villa of the Papyri project», η Μάνθα Ζαρμακούπη παρουσιάζει το ψηφιακό μοντέλο εικονικής πραγματικότητας της Έπαυλης των Παπύρων, το οποίο ανέπτυξε η ίδια στο UCLA.

Τώρα ετοιμάζει την επιμέλεια ενός άλλου τόμου με τίτλο: *Ματιές στην πόλη: Μεταξύ αρχιτεκτονικών και αρχαιολογικών προσεγγίσεων* (ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ, έκδοση του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών).

Το 2014 εκδίδεται από τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις της Οξφόρδης, αναθεωρημένη, η διδακτορική της διατριβή: *Ένας σχεδιασμός που αποβλέπει στην πολυτέλεια: επαύλεις και τοπία στον κόλπο της Νάπολης (περ. 100 π.Χ.–79 μ.Χ.)*. Δύο ακόμη μονογραφίες της βρίσκονται στα σκαριά: η πρώτη πραγματεύεται την ιδέα του τοπίου στις πολυτελείς ρωμαϊκές επαύλεις (*The idea of landscape in Roman luxury villas*), ενώ η δεύτερη σκιαγραφεί το πορτρέτο μιας πόλης που αλλάζει, το εμπόριον δηλαδή της ύστερης ελληνιστικής Δήλου (*Portrait of a city in change: the emporion of late Hellenistic Delos*).

—Κυρία Ζαρμακούπη, για να μπούμε στο κλίμα «με μια βουτιά», θα ήθελα να σας ρωτήσω ποια είναι τα μαθήματα που διδάσκετε στο πανεπιστήμιο.

Διδάσκω στο Πανεπιστήμιο του Μπέρμιγχαμ, στο Τμήμα Κλασικών Σπουδών, Αρχαίας Ιστορίας και Αρχαιολογίας. Τα μαθήματα που διδάσκω είναι Αρχαία Ελληνική και Ρωμαϊκή Αρχαιολογία, Αρχαία Ελληνική και Ρωμαϊκή Αρχιτεκτονική, Τοιχογραφίες και Τέχνη, δηλαδή ουσιαστικά κλασική αρχαιολογία αλλά με έμφαση στις τέχνες και στην αρχιτεκτονική.

02

Άποψη της πόλης της Δήλου από την Υπόστυλη Στοά. Διακρίνεται στο βάθος αριστερά ο ναός της Ίσιδος και ο Κύνθος (υψ. 113 μ.) και στο βάθος δεξιά η Συνοικία του Θεάτρου.

02

03

Άποψη του ιερού του Απόλλωνα στη Δήλο από τα βορειοδυτικά. Διακρίνεται σε πρώτο πλάνο ο κορμός και η λεκάνη του Κολοσσού των Ναξίων.

03

—Το βιογραφικό σας καταγράφει μια πολύ ενδιαφέρουσα πορεία ανάμεσα στην αρχιτεκτονική και την αρχαιολογία. Θα ήθελα όμως να μας την περιγράψετε κάπως πιο βιοματικά, δηλαδή πώς έγινε και αποφασίσατε να κάνετε αυτήν τη «διπλή ζωή», ποια ήταν τα κίνητρα ή οι επιρροές;

Η αλήθεια είναι ότι στην αρχή των σπουδών μου δεν περίμενα ότι θα σπουδάσω αρχαιολογία. Οδηγήθηκα στην αρχιτεκτονική γιατί μου άρεσε πολύ ο συνδυασμός του πρακτικού με το θεωρητικό. Βλέπετε, όταν ήμουν στο λύκειο μου άρεσαν τα μαθηματικά και το σχέδιο και με ήλκυσε η αρχιτεκτονική επειδή μου προσέφερε τη δυνατότητα να αναπτύξω και τις δύο αυτές δεξιότητες. Με ενδιέφερε πολύ η διερεύνηση της αντίληψης της έννοιας του χώρου και ακολούθησα με πάθος τις σπουδές μου στην αρχιτεκτονική. Πριν καν μπω στο Πολυτεχνείο και κατά τη διάρκεια των σπουδών μου δούλευα σε ένα αρχιτεκτονικό γραφείο κι έτσι είχα μεγάλη επαφή με το επάγγελμα. Όταν έφυγα στο εξωτερικό για τις πρώτες μεταπτυχιακές σπουδές στο Harvard, ήθελα να μελετήσω κάτι πέρα από την πρακτική πλευρά του επαγγέλματος, ήθελα να ασχοληθώ με την έρευνα. Εκείνη τη στιγμή δεν είχα πρόθεση να εγκαταλείψω το χώρο της αρχιτεκτονικής ή να κάνω κάτι διαφορετικό. Η στροφή προς την αρχαιολογία έγινε σταδιακά. Προφανώς, όταν μεγαλώνεις στην Ελλάδα, η αρχαιολογία είναι γύρω σου, είναι κάτι σαν δεδομένο, σε περιβάλλει. Θυμάμαι όταν πήγα στο Πολυτεχνείο, έβλεπα κάθε μέρα στο δρόμο μου από την Πατισίων την Ακρόπολη. Στη Σχολή είχαμε επίσης πολλά μαθήματα που σχετιζόνταν με την αρχαιότητα. Για παράδειγμα, είχαμε θέματα αρχιτεκτονικής που είχαν σχέση με αρχαιολογικούς χώρους, πηγαίναμε στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο και σχεδιάζαμε τα αγάλματα. Με δυο λόγια, στα θέματα που είχαμε, η αρχαιολογία ήταν παρούσα.

Όταν έφυγα και πήγα στην Αμερική για το πρώτο μου μεταπτυχιακό, που αφορούσε την «Ιστορία και Θεωρία της Αρχιτεκτονικής», ένα από τα θέματα που θέλησα να μελετήσω σε ένα μάθημα για την «Ιστορία της Αρχιτεκτονικής Τοπίου», ήταν η αρχιτεκτονική τοπίου στην αρχαία ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα. Μου είπαν ότι δεν υπάρχει η έννοια του τοπίου την περίοδο αυτή και ρώτησα: «Τι εννοείτε με αυτό;». Και έτσι βρέθηκα αντιμέτωπη με μια βιβλιογραφία που αναπαρήγαγε μια επιχειρηματολογία του 19ου και του 20ού αιώνα, μια παλαιότερη προσέγγιση της έννοιας του τοπίου δηλαδή, η οποία βασιζόταν στην αντίληψη και την αναπαράσταση του χώρου που είχε επικρατήσει από την Αναγέννηση και μετά. Τη θεώρησα αναχρονιστική και προβληματική. Το θέμα όμως μου κέντρισε το ενδιαφέρον και άρχισα να ασχολούμαι όλο και περισσότερο με αυτό, ώσπου, στο τέλος του πρώτου χρόνου που ήμουν εκεί, θέλοντας να το προσεγγίσω πιο θεωρητικά, αποφάσισα να προχωρήσω σε διδακτορικό.

Έκανα αίτηση τόσο σε σχολές αρχιτεκτονικής όσο και σε σχολές αρχαιολογίας καθώς το θέμα αφορούσε την αρχαιότητα. Πήγα τελικά στην Οξφόρδη επειδή ένας από τους ανθρώπους τους οποίους είχα διαβάσει τότε και είχε μεγάλη επιρροή επάνω μου, ο Nicholas Purcell, δίδασκε εκεί. Είχε μόλις δημοσιευθεί τότε το *Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*, μια νέα ιστορία της Μεσογείου που έγραψαν μαζί με τον Peregrine Horden, ένα βιβλίο που, μετά τον Braudel, έχει αλλάξει τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζουμε την ιστορία της Μεσογείου. Πηγαίνοντας στην Οξφόρδη είχα κατά νου να προχωρήσω την έρευνα αυτού του θέματος, χωρίς όμως να συνειδητοποιήσω τότε ότι αλλάζω χώρο. Δηλαδή ότι πηγαίνοντας να κάνω το διδακτορικό μου σε ένα τμήμα κλασικών σπουδών με κλασικούς αρχαιολόγους και ιστορικούς της αρχαιότητας, αλλάζα έτσι και γνωστικό αντικείμενο. Το ένα έφερε το άλλο, όσο ήμουν εκεί έμπαινα ολοένα πιο πολύ σ' αυτόν το χώρο, άρχισα να ενστερνίζομαι τη δική του προβληματική και τα δικά του ερωτήματα. Πάντα, βέβαια, η έρευνά μου και τα ερωτήματά μου σχετίζονται με την αρχιτεκτονική και το ενδιαφέρον που έχω για την κοινωνική διάσταση

του χώρου και της αρχιτεκτονικής. Το πρώτο μου βιβλίο για τις ρωμαϊκές επαύλεις, για παράδειγμα, είχε σχέση μ' αυτή την προβληματική.

Τώρα σας διηγήθηκα την ιστορία μου λεπτομερώς. Μια πιο σύντομη απάντηση θα έλεγε ότι, σ' αυτή την πορεία μεταξύ αρχιτεκτονικής και αρχαιολογίας, ουσιαστικά εγώ ακολούθησα τα ερωτήματά μου. Όταν βρέθηκα στην Αμερική και προέκυψε αυτή μου η διαφωνία με την υπάρχουσα βιβλιογραφία, οδηγήθηκα να μελετήσω το συγκεκριμένο θέμα στο χώρο της αρχαιολογίας. Και, ευρισκόμενη στο χώρο της αρχαιολογίας, τον ακολούθησα. Και στο χώρο της αρχαιολογίας τα ερωτήματά μου καθορίζουν την πορεία μου. Ας πάρουμε για παράδειγμα τη δουλειά μου στη Δήλο. Δούλενα στη Δήλο για οκτώ χρόνια περίπου και έβλεπα ότι δεν έχει μελετηθεί εκτενώς η θαλάσσια περιοχή γύρω από το νησί. Παράλληλα και ανεξάρτητα απ' αυτό, εμένα μου αρέσει πάρα πολύ η θάλασσα και έκανα ήδη καταδύσεις, και σιγά σιγά από το 2010 άρχισα να έχω επαφή με το χώρο της ενάλιας αρχαιολογίας έτσι ώστε να ξεκινήσω το project της υποθαλάσσιας έρευνας στη Δήλο. Βαραίνουν κάπως, από τη μία πλευρά, τα ερωτήματα που ξεπροβάλλουν στη διάρκεια της έρευνας και πώς εσύ τα ακολουθείς, κι από την άλλη, τι σε τραβάει περισσότερο σαν άνθρωπο, δηλαδή «εμένα τι είναι αυτό που μ' αρέσει». Επομένως, η αρχιτεκτονική εξακολουθεί να είναι το αντικείμενο που μελετώ, απλά την μελετώ πλέον στο χώρο της αρχαιολογίας. Και κάθε ερώτημα που εμφανίζεται το ακολουθώ, ακόμα και αν αυτό με οδηγεί σε καινούργιους χώρους.

— Έχετε καταδυθεί στη Δήλο ερευνώντας δύο βυθισμένες ελληνοιστικές συνοικίες, την περιοχή του Σταδίου και τα Σκαρδανά, που ήταν αγκυροβόλια. Και το ερώτημα που υπήρχε ήταν αν, πέρα από το λιμάνι της Δήλου, υπήρχαν και άλλα σημεία όπου προσάραζαν πλοία.

Ναι. Ουσιαστικά η έρευνά μου για τη Δήλο εστιάζει στην πολεοδομική εξέλιξη της πόλης στην Ύστερη Ελληνοιστική εποχή (<https://urbanetworks.wordpress.com/>), όταν η Δήλος γίνεται ελεύθερο λιμάνι — δηλαδή λιμάνι με φορολογική ατέλεια — και υπάρχει μια άνευ προηγουμένου δημογραφική ανάπτυξη και ταχεία αστικοποίηση του νησιού λόγω της έντονης εμπορικής δραστηριότητας. Για να κατανοήσουμε την εξέλιξη της πόλης της Δήλου αυτή την εποχή είναι σημαντικό να δούμε πώς λειτουργεί το λιμάνι της — πώς οι λιμενικές εγκαταστάσεις του νησιού εξυπηρετούσαν το εμπόριο. Κοιτώντας περισσότερο την πολεοδομική εξέλιξη, ένα από τα πράγματα που βλέπει κανείς — κι εκεί προκύπτει η ανάγκη για την υποθαλάσσια έρευνα — είναι ότι η Δήλος έχει σκεπαστεί από τη θάλασσα γιατί έχει ανέβει περίπου 2–2,5 μέτρα η στάθμη της θάλασσας από την αρχαιότητα. Επομένως, ένα κομμάτι της πόλης λείπει — και είναι ένα σημαντικό κομμάτι, μιας και έχει σχέση με την εμπορική δραστηριότητα, η οποία είναι η κινητήριος δύναμη της πολεοδομικής εξέλιξης στο νησί κατά την Ύστερη Ελληνοιστική εποχή. Αυτό είναι το ένα. Δεύτερον, μέχρι τώρα η έρευνα είχε επικεντρωθεί στο κεντρικό λιμάνι, θεωρώντας ότι αυτό είναι που εξυπηρετεί το εμπόριο της Δήλου. Κοιτάζοντας όμως τις νέες γειτονίες του Σταδίου και τα Σκαρδανά, οι οποίες δημιουργούνται αυτή την περίοδο, παρατηρούμε ότι εμφανίζουν οικονομική δραστηριότητα. Η υπόθεση που έκανα λοιπόν είναι ότι αυτή η οικονομική δραστηριότητα σχετίζεται με το μέτωπο στη θάλασσα¹. Με την υπόθεση αυτή προσέγγισα την Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων, όταν συμμετείχα στο Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Marie Curie στο Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών (ΕΙΕ), έτσι ώστε να ξεκινήσουμε την υποθαλάσσια έρευνα στη Δήλο, την οποία και ξεκινήσαμε ως συνεργασία του ΕΙΕ με την Εφορεία, υπό τη διεύθυνση της Εφορείας. Όταν μελετήσαμε λοιπόν το θαλάσσιο μέτωπο των δύο αυτών περιοχών μέσα στη θάλασσα, είδαμε ότι παρουσιάζει ενδείξεις που μαρτυρούν δραστηριότητες ίδιες μ' αυτές που βλέπουμε στο κεντρικό λιμάνι, στο

04

04
Η Μάνθα Ζαρμακούπη στη Δήλο.

05
Αποψη της Συνοικίας του Σταδίου.

05

**ΣΤΗΝ ΑΝΑΛΥΣΗ
ΜΟΥ ΤΗΣ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ
ΛΑΜΒΑΝΩ ΥΠ'
ΟΨΗ ΜΟΥ ΤΟΥΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥΣ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΥΣ
ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΗΣ
ΕΠΟΧΗΣ ΠΟΥ
ΜΕΛΕΤΩ.**

μέτωπο της θάλασσας. Ουσιαστικά, το συμπέρασμα που βγαίνει είναι ότι, όταν εξετάζει κανείς μια πόλη-εμπόριον, δεν χρειάζεται να βρει ένα μόνο λιμάνι το οποίο εξυπηρετεί αυτό το εμπόριο, μπορούν διαφορετικά σημεία να χρησιμεύσουν ως αγκυροβόλια πέρα από το κεντρικό λιμάνι. Έτσι, μ' αυτή την προβληματική και με βάση τα νέα δεδομένα που προέκυψαν από την έρευνά μας, μπορεί κανείς να ερμηνεύσει καλύτερα πώς λειτουργούσε η πόλη της Δήλου και το εμπόριόν της.

—Στο πλαίσιο αυτό, ο όρος εμπόριον τι ακριβώς δηλώνει;

Ο όρος *εμπόριον* στην αρχαιότητα έχει μια «εγκυμονούσα» σημασία, δεν είναι το εμπόριο απλά όπως το εννοούμε σήμερα. Το *εμπόριον* είναι ένα σημείο το οποίο εξυπηρετεί το διαμετακομιστικό εμπόριο, αυτό σημαίνει ότι είναι ένα κέντρο, ένας κόμβος σ' ένα δίκτυο εμπορικών επαφών.

—Εντυπωσιάστηκα από το άρθρο σας για τις οικίες των Ιταλών εμπόρων στη Δήλο. Έμαθα για την οικιακή λατρεία των *Lares Compitales* που με βάση τα αποτυπώματά της ξεχωρίζετε εσείς τώρα ποιες ήταν οι οικίες των Ιταλών. Και ερμηνεύετε την παρουσία ορόφου σε κάποια από τα σπίτια τους σε συνάρτηση με την ιδιαιτερότητα της οικονομίας και της κοινωνίας της Δήλου. Πραγματεύεστε έννοιες όπως «εξελληνισμός», «εκρωμαϊσμός», «ρωμαϊκή ταυτότητα», όροι που επανέρχονται συχνά στα γραπτά σας.

Ένα από τα πράγματα τα οποία παρουσιάζουν ενδιαφέρον την Ύστερη Ελληνιστική και τη Ρωμαϊκή εποχή είναι ο τρόπος με τον οποίο οι Ρωμαίοι οικειοποιούνται την ελληνική τέχνη και αρχιτεκτονική. Το ερώτημα που τίθεται, και με το οποίο ουσιαστικά έχω ασχοληθεί στη δουλειά μου, είναι η ρωμαϊκή ταυτότητα, έτσι όπως την ανιχνεύουμε μέσα από τον υλικό πολιτισμό —τον οποίο εγώ μελετώ κυρίως μέσω της αρχιτεκτονικής και της τέχνης, σε εκφράσεις της όπως οι τοιχογραφίες και η γλυπτική—, και πώς αυτή η ρωμαϊκή ταυτότητα σχετίζεται με μια οικειοποίηση του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού εκ μέρους των Ρωμαίων. Όχι ότι οι Ρωμαίοι έρχονται τότε για πρώτη φορά σε επαφή μαζί του. Εκείνη την περίοδο όμως έχουν μια εντατική επαφή με τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, μιας και κατακτούν την ελληνιστική Ανατολή. Οι επαύλεις που δημιουργούν είναι ένα παράδειγμα της συνδιαλλαγής των Ρωμαίων με τον ελληνικό πολιτισμό. Η αρχιτεκτονική τους είναι διαμορφωμένη από την αρχιτεκτονική των πρωτεουσών της ελληνιστικής Ανατολής, ταυτόχρονα όμως παρουσιάζουν μια καινοτόμο αρχιτεκτονική έκφραση.

Στη Δήλο εξετάζω μια από τις πρώτες εντατικές επαφές των Ρωμαίων με την ελληνιστική Ανατολή. Ιταλοί εγκαθίστανται στο νησί και εμπλέκονται στο εμπόριο και παρατηρούμε την υλική παρουσία τους μέσα από τις οικίες τους. Έχει ενδιαφέρον να δει κανείς πώς ταυτόχρονα μπορούμε εμείς απ' τη μια να ταυτοποιήσουμε αυτούς τους χώρους —ότι είναι Ιταλοί έμποροι οι οποίοι ζουν σ' αυτούς—, από τους βωμούς των *Lares Compitales* που βρίσκονται στην είσοδο των οικιών, όπως επίσης και από τον αρχιτεκτονικό τους σχεδιασμό — και πώς αυτός ο σχεδιασμός εμφανίζει καινούργιες πλευρές. Από τη μια οικειοποιούνται τον ελληνικό πολιτισμό και τον αγκαλιάζουν και τον χρησιμοποιούν και, από την άλλη, ο συνδυασμός των πραγμάτων τα οποία συλλέγουν τόσο στο σχεδιασμό τους όσο και στον τρόπο που φαίνεται η αρχιτεκτονική τους είναι εντελώς καινούργιος. Επομένως, μέσα από την αρχιτεκτονική, έτσι όπως την έχω μελετήσει στη Δήλο, αναδύεται κυρίως μια καινούργια έκφραση η οποία ενσωματώνει στοιχεία από την ελληνιστική Ανατολή αλλά δημιουργεί κάτι καινούργιο.

—Λέτε στη μονογραφία σας ότι η αρχιτεκτονική είναι μια πολιτισμικά διαμορφωμένη διαδικασία που δημιουργεί οικιστικούς χώρους. Αντικαθιστάτε τη λέξη

«στιλ» με τον όρο «γλώσσα» και λέτε: «Ορίζω την αρχιτεκτονική ως δομική γλώσσα και παραλληλίζω την αρχιτεκτονική σύνθεση με τη σύνταξη φράσεων». Αντιπαρατίθετε μήπως σε κάποια διαφορετική προσέγγιση;

Όχι. Μάλιστα υπάρχει ένα πολύ γνωστό βιβλίο, το *The Classical Language of Architecture* του John Summerson. Η χρήση του όρου «γλώσσα» για την περιγραφή της αρχιτεκτονικής έκφρασης δεν είναι κάτι καινούργιο. Απλά εγώ το αναπτύσσω σε σχέση μ' αυτή την ενσωμάτωση των ελληνικών στοιχείων στη ρωμαϊκή αρχιτεκτονική και πώς το αποτέλεσμα συνιστά μια καινούργια έκφραση. Αυτό είναι, νομίζω, το καινούργιο που είπα σ' αυτό το βιβλίο. Αυτή η καινούργια αρχιτεκτονική έκφραση συσχετίζεται με την ευρύτερη πολιτισμική σχέση των Ρωμαίων με την ελληνιστική Ανατολή εκείνη την περίοδο. Η αρχιτεκτονική των επαύλεων δείχνει πώς αυτοί συνδιαλέγονται μ' αυτό τον ελληνιστικό πολιτισμό και πώς τον ενσωματώνουν στη δική τους κουλτούρα και κάνουν κάτι εντελώς καινούργιο. Η δήλωσή ότι η αρχιτεκτονική είναι μια δομική γλώσσα μπορεί να μην έχει διατυπωθεί μ' αυτό τον τρόπο πριν, αλλά πέρα από τον Summerson υπάρχουν πολλοί που έχουν χρησιμοποιήσει αυτόν τον όρο, σίγουρα δεν είμαι η πρώτη. Πάντως αυτό είναι κάτι που σαφώς με απασχολεί στην έρευνά μου, και στο άρθρο που διαβάσατε σχετικά με τις οικίες των Ρωμαίων εμπόρων στη Δήλο αλλά και σε σχέση με τις επαύλεις. Αυτό το οποίο με ενδιαφέρει είναι μια ανάλυση αρχιτεκτονικού σχεδιασμού σε σχέση με τις γραπτές πηγές της εποχής ή άλλες σύγχρονες πληροφορίες και πώς από αυτή την ανάλυση μπορεί κανείς να ξεχωρίσει την πολιτισμική διαδικασία η οποία συνετέλεσε στη δημιουργία μιας συγκεκριμένης αρχιτεκτονικής έκφρασης. Στη μελέτη μου των ρωμαϊκών επαύλεων κοιτούσα τις γραπτές πηγές σε σχέση με την αρχιτεκτονική τους για να εντοπίσω ποια είναι αυτά τα στοιχεία, ελληνικά ή άλλα, τα οποία ενσωματώνουν στην αρχιτεκτονική των επαύλεων και κάνουν κάτι καινούργιο. Στην περίπτωση της Δήλου και των οικιών των Ιταλών εμπόρων τα στοιχεία δεν ήταν οι γραπτές πηγές, ήταν άλλα υλικά κατάλοιπα στο νησί, όπως οι επιγραφές, τα γκράφιτι και οι τοιχογραφίες, τα οποία μας δείχνουν ποια είναι η ταυτότητα εκείνων που μένουν στις οικίες αυτές. Με απασχόλησε λοιπόν πώς αυτά τα στοιχεία μπορούν να εμπλουτίσουν την ανάλυση της αρχιτεκτονικής των οικιών και να μας δώσουν πληροφορίες για τον τρόπο με τον οποίο οι ιδιοκτήτες τους τροποποιούν τις οικίες για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες τους.

—Θεωρείτε την προσέγγισή σας ανθρωπολογική;

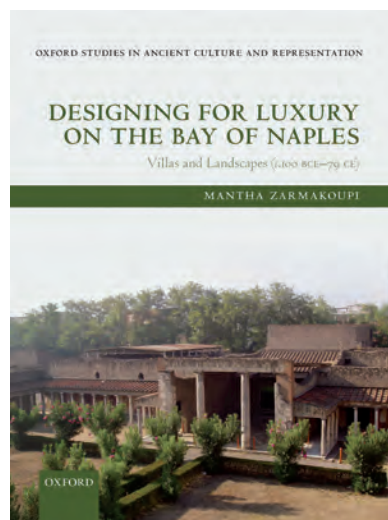
Η προσέγγισή μου είναι ανθρωπολογική με την έννοια ότι στην ανάλυσή μου της αρχιτεκτονικής λαμβάνω υπόψη μου τους κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες της εποχής που μελετώ, όπως μπορώ να τους διακρίνω μέσα από την ανάλυση των γραπτών πηγών αλλά και της υλικής κουλτούρας.

—Έχετε γράψει για τα γκράφιτι και τις επιγραφές στο ιδιωτικό οικιστικό περιβάλλον της Δήλου, όπως και για το ιερό του Απόλλωνα στο νησί. Επειδή δεν είναι εύκολο να βρει κανείς αυτά τα άρθρα σας, θα θέλατε να μας συνοψίσετε τα συμπεράσματά σας;

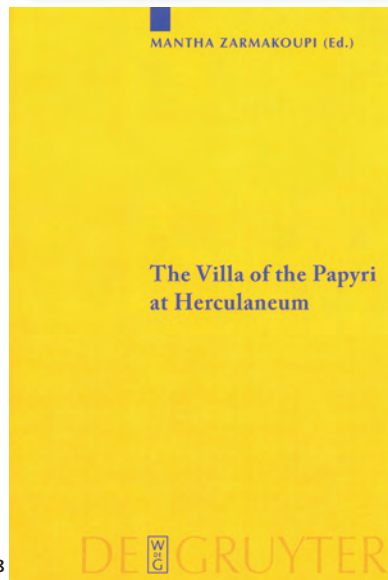
Οι μελέτες των οικιών της Δήλου έχουν μέχρι σήμερα επικεντρωθεί κατά κύριο λόγο σε τυπολογικές αναλύσεις της αρχιτεκτονικής τους και δεν έχουν προσπαθήσει να εντάξουν τα γκράφιτι και τις επιγραφές μέσα σε αυτές, έτσι ώστε να εξετάσουν τις διαφορετικές πρακτικές της γραφής στο οικιστικό περιβάλλον του νησιού. Εξέτασα λοιπόν μερικές επιγραφές και γκράφιτι που βρέθηκαν στις ελληνιστικές οικίες της Δήλου και συζητώντας την τοποθέτησή τους στο οικιστικό της περιβάλλον, διερεύνησα τους τρόπους με τους οποίους ιδιώτες προσπάθησαν να χρησιμοποιήσουν τον ιδιωτικό χώρο προκειμέ-

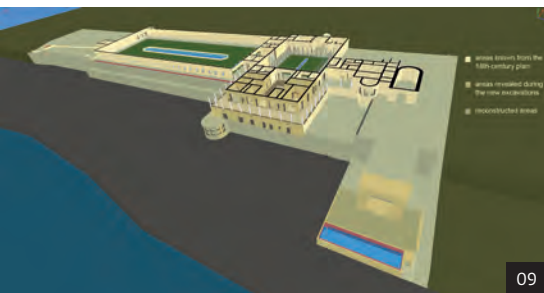
06

07

08

νου να συμπληρώσουν ή ακόμα και να αντικρούσουν τα μηνύματα που προσπαθούν να περάσουν. Βλέπουμε λοιπόν ότι οι χωρικές επιλογές, καθώς και στρατηγικές οπτικές αντίληψης οι οποίες χρησιμοποιούνται από τους ιδιοκτήτες και τους ενοίκους των οικιών της Δίλου αποσαφηνίζουν όχι μόνο τη φύση της πληροφορίας που μεταδίδεται, αλλά και τη χρήση και το χαρακτήρα —ιδιωτικό ή δημόσιο— των χώρων στους οποίους εμφανίζεται το μήνυμα.

Η μελέτη των επιγραφών σε λίθο στις οικίες επισημαίνει την ανεπάρκεια της σύγχρονης αντίθεσης μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου χώρου, για να περιγράψει τη χρήση των οικιστικών χώρων στην αρχαιότητα. Οι επιγραφές σε λίθο, οι οποίες από τη φύση τους είναι επίσημες, υπογραμμίζουν τον δημόσιο χαρακτήρα ορισμένων χώρων της οικίας. Θα ήθελα να υπογραμμίσω ότι οι έννοιες του ιδιωτικού και του δημόσιου χώρου υπήρχαν στην αρχαιότητα, αλλά ήταν διαφορετικές από τις δικές μας. Ως μια λιγότερο επίσημη χρήση της γραφής, τα γκράφιτι, από την άλλη πλευρά, δείχνουν μια πιο διαδραστική χρήση των επιγραφών. Σε αντίθεση με τα σύγχρονα γκράφιτι, τα οποία για μας υποδηλώνουν κατάχρηση του χώρου, τα αρχαία γκράφιτι θεωρούνταν ένα ευέλικτο μέσο επικοινωνίας και ήταν συγκεντρωμένα στις πιο «δημόσιες» περιοχές της οικίας. Και οι δύο πρακτικές γραφής μπορούν να δώσουν πληροφορίες για τους τρόπους με τους οποίους χρησιμοποιούνταν οι χώροι των οικιών.

—Διάβασα στο Διαδίκτυο μια πολύ ενδιαφέρουσα μελέτη σας για ένα θέμα εν πολλοίς άγνωστο, «Το ερευνητικό πρόγραμμα των αρχαίων ελληνικών πόλεων του Κ.Α. Δοξιάδη», το οποίο λέτε ότι δεν έχει ακόμη αναγνωριστεί. Θα θέλατε να μας μιλήσετε λίγο γι' αυτό και να μας πείτε από πού πηγάζει αυτή η έλλειψη αναγνώρισης;

Το ερευνητικό πρόγραμμα των αρχαίων ελληνικών πόλεων του Κ.Α. Δοξιάδη, το οποίο λειτούργησε τις δεκαετίες του '60 και '70, ήταν πρωτοποριακό στο χώρο μελέτης της αρχαίας αρχιτεκτονικής, μιας και για πρώτη φορά εκπονήθηκε μια συστηματοποιημένη διεπιστημονική μελέτη αρχαίων ελληνικών πόλεων, έτσι ώστε να κατανοηθεί η δημιουργία, η διαμόρφωση και η λειτουργία τους. Το πρόγραμμα παρήγαγε 24 μονογραφίες που έχουν εκδοθεί και 12 ακόμη ανέκδοτες, οι οποίες για μερικές αρχαίες ελληνικές πόλεις αποτελούν και σήμερα βασικά εγχειρίδια μελέτης. Το πρόγραμμα είχε αρχικά συλληφθεί ως η συνέχεια της διδακτορικής διατριβής του Δοξιάδη με θέμα την αρχαία ελληνική πολεοδομία από τον 7ο έως τον 2ο αιώνα π.Χ., την οποία κατέθεσε το 1936 στο Βερολίνο και δημοσίευσε το 1972, στα αγγλικά. Το πρόγραμμα όμως επεκτάθηκε με τον καιρό για να απαντήσει στα ερωτήματα του Δοξιάδη σχετικά με την προβλημα-

06

Έπαυλη Α της Οπλοντίδας, άποψη του βόρειου κήπου από τα βορειοδυτικά.

07–08

Εξώφυλλα βιβλίων της Μάνθας Ζαρμακούπη.

09

Ψηφιακό 3D μοντέλο της έπαυλης των Παπύρων στην Ηράκλεια (Herculaneum), © Μάνθα Ζαρμακούπη. Το 3D μοντέλο έγινε στο Experiential Technologies Center, University of California, Los Angeles.

10

Αποψη της Συνοικίας του Σταδίου στη Δήλο με φωτομοντάζ από τα γκράφιτι της οικίας του Διόνυσου στη Συνοικία του Θεάτρου.

τική εξέλιξη των σύγχρονων πόλεων. Για τον Δοξιάδη η αρχαία πόλη παρουσιάζει την υποδειγματική σχέση μεταξύ ανθρώπινης κλίμακας και κλίμακας της πόλης, η μελέτη της οποίας θα οδηγήσει στην κατανόηση των προβλημάτων της σύγχρονης πόλης και θα συμβάλει στην αντιμετώπισή τους. Η ίδια προβληματική τον ώθησε επίσης να διοργανώσει τα Συμπόσια της Δήλου, τα οποία πραγματοποιήθηκαν στη Δήλο την ίδια περίοδο (1964–1975), και με τα οποία ο Δοξιάδης προσπάθησε να ξεκινήσει μια διεθνή διεπιστημονική συζήτηση για την κατάσταση των σύγχρονων ανθρώπινων οικισμών, μια κατάσταση που, σημειώνει ο Δοξιάδης και οι συνεργάτες του, χειροτερεύει με γρήγορο ρυθμό. Η επιλογή της Δήλου ως του τόπου όπου έγιναν τα Συμπόσια είναι σημαντική, μιας και η σχέση της αρχαίας με τη σύγχρονη πόλη βρίσκεται στο επίκεντρο της προσέγγισης του Δοξιάδη, όπως επίσης και των συζητήσεων που λαμβάνουν χώρα στη διάρκεια των Συμποσίων. Αλλά θα πρέπει να κάνουμε άλλη μια συνέντευξη για να συζητήσουμε τη σημασία των Συμποσίων της Δήλου! Υπάρχει ανανεωμένο ενδιαφέρον για τις συναντήσεις της Δήλου και με ένα συναδέλφο στην Αγγλία, τον Simon Richards, έχουμε διοργανώσει ένα δίκτυο μελετητών —DelosNet το ονομάζουμε— για να εξετάσουμε τη σημασία των συζητήσεων που έλαβαν χώρα στα Συμπόσια της Δήλου.

Τώρα, για να επιστρέψω στο ερευνητικό πρόγραμμα των αρχαίων πόλεων του Δοξιάδη και στην ερώτησή σας: η καινοτομία της ερευνητικής προσέγγισης του προγράμματος δεν έχει ακόμη αναγνωρισθεί για δύο λόγους. Από τη μια πλευρά, ο θάνατος του Δοξιάδη το 1975 δεν επέτρεψε την ολοκλήρωση του προγράμματος και οι μελετητές της αρχαίας αρχιτεκτονικής στράφηκαν σε ανάλογες μελέτες που ακολούθησαν ήδη από τη δεκαετία του '70 στη Γερμανία και, αργότερα, τη δεκαετία του '90 στη Δανία. Από την άλλη πλευρά, οι ιστορικοί της αρχιτεκτονικής, λόγω του προσωπικού ενδιαφέροντος του Δοξιάδη να χρησιμοποιήσει αυτήν τη μελέτη για την επέμβαση στη σύγχρονη πόλη, επικεντρώθηκαν σε αυτή την πτυχή του προγράμματος στις αναλύσεις του έργου του.

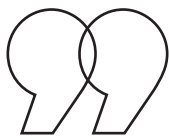
—Στο αφιέρωμα του περιοδικού *Αρχαιολογία και Τέχνες* στην Κατοικία, είχατε συμμετάσχει με το άρθρο «Ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός των ρωμαϊκών επαύλεων γύρω από τον κόλπο της Νάπολης» (τχ. 114, Μάρτιος 2010). Αφού λοιπόν οι αναγνώστες μας μπορούν να σας ξαναδιαβάσουν και μέσω του ηλεκτρονικού Αρχείου Τευχών, έλεγα να δώσουμε εδώ έμφαση στα θέματα αρχιτεκτονικής τοπίου και κήπου, γιατί είδα ότι τους δίνετε μια διάσταση που δεν είναι προφανής στον αδαί. Λέτε, ας πούμε, ότι, φτιάχνοντας αυτούς τους εσωτερικούς κήπους, οι Ρωμαίοι συνδύααν την πειθαρχία με την ευχαρίστηση ή, επίσης, ότι υπήρχε μια σύγχρονη ενασχόληση με το τοπίο ως «αισθητική μορφή». Κι ότι αυτό το ξαναπήραν αργότερα, στην Αναγέννηση.

Ουσιαστικά παρατηρώντας κανείς την ενασχόληση των Ρωμαίων με το τοπίο, μπορεί να εντοπίσει πρώτα απ' όλα τους κήπους, για τους οποίους έχουμε και αρχαιολογική τεκμηρίωση σε στίτια και σε δημόσια κτήρια, όπως επίσης και σε τοιχογραφίες οι οποίες δείχνουν αναπαραστάσεις κήπων και ευρύτερου τοπίου. Υπάρχει μια πολύπλευρη ενασχόληση των Ρωμαίων με την κηποτεχνική και με το τοπίο γενικότερα. Στις οικίες βλέπουμε την ένταξη κήπων μέσα στο χώρο του σπιτιού και ταυτόχρονα βλέπουμε μια αναπαράσταση κήπων και τοπίων στις τοιχογραφίες που κοσμούν τους χώρους μέσα στους οποίους κινούνται οι Ρωμαίοι. Και, από την άλλη πλευρά, βλέπουμε ότι η αρχιτεκτονική των ιδίων των επαύλεων έχει μια σχέση με το τοπίο. Δηλαδή βλέπουμε στην αρχιτεκτονική τους μια συνειδητή επαφή, έναν συνειδητό σχεδιασμό που περιλαμβάνει το τοπίο. Και στην ελληνική αρχαιότητα υπάρχει η σχέση της αρχιτεκτονικής με το τοπίο. Όταν ιδρύουν ένα ιερό, τον Παρθενώνα πάνω στην Ακρόπολη, σίγουρα έχουν επιλέξει αυτό το σημείο γιατί τους ενδιαφέρει η θέση του ιερού μέσα στο τοπίο. Στη

**ΟΙ ΡΩΜΑΪΚΕΣ
ΕΠΑΥΛΕΙΣ
ΕΞΥΠΗΡΕΤΟΥΣΑΝ
ΤΙΣ ΦΙΛΟΔΟΞΙΕΣ
ΤΩΝ ΙΔΙΟΚΤΗΤΩΝ
ΤΟΥΣ ΓΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΑΝΕΛΙΞΗ.**

Ρωμαϊκή εποχή αυτή η σχέση της αρχιτεκτονικής με το τοπίο πάει ένα βήμα παραπέρα, ουσιαστικά με τη συσχέτιση των ανοιγμάτων σε σχέση με το τοπίο — το πώς κανείς περπατάει μέσα στις επαύλεις και βλέπει απ' τη μία πλευρά τον κήπο, απ' την άλλη το ζωγραφιστό τοπίο ή τον ζωγραφιστό κήπο και μετά πάλι ένα άνοιγμα στο ανοικτό τοπίο, στον κόλπο της Νάπολης για παράδειγμα. Τώρα σε σχέση με την πειθαρχία που αναφέρω, ενδιαφέρον έχει ο τρόπος με τον οποίο οι Ρωμαίοι εντάσσουν τους κήπους και το τοπίο στην αρχιτεκτονική τους. Το πειθαρχημένο τοπίο, το ενταγμένο μέσα στην έπαυλη, ήταν το εξής: Αυτοί παίρνουν και εντάσσουν δύο στοιχεία, το ένα είναι σαφώς ελληνικό, δηλαδή το περιστύλιο των ελληνιστικών ανακτόρων και γυμνασίων, και το άλλο είναι οι κήποι, οι οποίοι δεν είναι απαραίτητο να έχουν σχέση με κάποιον αρχαιότερο πολιτισμό. Έχουν έρθει σε επαφή με τους πολυτελείς κήπους του ελληνιστικού κόσμου, για παράδειγμα τους κήπους των ανακτόρων στην Αλεξάνδρεια, οι οποίοι με τη σειρά τους είχαν ενσωματώσει στοιχεία των περσικών κήπων, ή παραδείσων, αλλά δεν υπάρχει καμιά απόδειξη ότι πρόκειται για μια συνειδητή αναφορά σε αυτούς. Γνωρίζουμε, βέβαια, ότι φέρνουν εξωτικά δέντρα από την Ανατολή. Ο πλάτανος είναι ένα δέντρο το οποίο δεν υπήρχε στην Ιταλία, και όταν κατακτούν την ελληνιστική Ανατολή είναι ένα από τα πράγματα τα οποία φέρνουν πίσω μαζί τους. Και αυτό που έλεγα σε σχέση με την πειθαρχία είναι το εξής: ότι το περιστύλιο στην ελληνιστική αρχιτεκτονική, στα γυμνάσια και στα ανάκτορα, δεν περιέβαλλε έναν περίτεχνο κήπο όπως συνέβαινε στις επαύλεις. Οι Ρωμαίοι λοιπόν τοποθετούν μέσα στο περιστύλιο έναν περίτεχνα σχεδιασμένο κήπο, ουσιαστικά ένα κατασκευασμένο τοπίο, το οποίο εντάσσεται στην αρχιτεκτονική σύνθεση. Ενώ στα προηγούμενα παραδείγματα το σχεδιασμένο τοπίο, οι περίτεχνοι κήποι αναψυχής, περιβάλλουν το αρχιτεκτόνημα (π.χ. στα ελληνιστικά ανάκτορα), στις ρωμαϊκές επαύλεις η αρχιτεκτονική περιβάλλει και δαμάζει το τοπίο. Στην περίπτωση του περιστυλίου η έννοια της πειθαρχίας τονίζεται περισσότερο, επειδή βλέπουμε το εσωτερικό αυτό τοπίο από το κενό μεσοδιάστημα μεταξύ των κιόνων που ουσιαστικά του προσδίδουν μια δομή, φανερή όταν κανείς περπατάει γύρω απ' το περιστύλιο και βλέπει τον κήπο να περιβάλλεται από ένα δάσος κιόνων.

—Μπορούμε να πούμε δηλαδή ότι «εξημερώνουν» κάπως τη φύση;

Ναι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτός είναι ένας τρόπος κυριαρχίας επί της φύσης μέσω της αρχιτεκτονικής.

—Οπότε εσείς λέτε ότι δρουν παράλληλα δύο «δυνάμεις», η πειθαρχία και η ευχαρίστηση, που κάπως συνδυάστηκαν.

Ναι, γιατί ουσιαστικά αυτές οι επαύλεις είναι ένα μέρος όπου αποσύρονταν οι εύποροι Ρωμαίοι όταν αποχωρούσαν από τις δημόσιες υποχρεώσεις τους, για να απολαύσουν μια εκλεπτυσμένη ζωή ανάπαυλας (*otium* έναντι *negotium*) — ιδωμένη ρομαντικά ως ενασχόληση με σοκρατικά ερωτήματα στον κήπο του Γυμνασίου. Η ρωμαϊκή πολυτελής έπαυλη ήταν διαμορφωμένη έτσι ώστε να φιλοξενήσει αυτή την εξιδανικευμένη συνάντηση με τον ελληνικό πολιτισμό στον ιδιωτικό χώρο. Η αρχιτεκτονική των επαύλεων θέτει ένα πλαίσιο σε αυτό τον εξιδανικευμένο ελληνικό πολιτισμό και, μ' αυτό τον τρόπο, τον εντάσσει σε ένα πλαίσιο ρωμαϊκό.

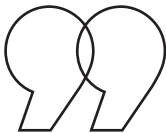
—Και συνδέετε τις πολυτελείς επαύλεις με την κατασκευή της ρωμαϊκής πολιτισμικής ταυτότητας.

Ναι, αυτό είναι μια από τις ενδείξεις. Η πολιτισμική και αρχιτεκτονική έκφραση των πολυτελών ρωμαϊκών επαύλεων διαμορφώθηκε από δύο πολιτισμικούς παράγοντες, την καλλιέργεια ενός τρόπου ζωής *à la grecque*, από τη μία πλευρά, και την εκτίμηση των

**ΟΙ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΟΥ
ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΚΑΙ
ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ
ΧΩΡΟΥ ΥΠΗΡΧΑΝ
ΣΤΗΝ
ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ
ΑΛΛΑ ΗΤΑΝ
ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΕΣ
ΑΠΟ ΤΙΣ ΔΙΚΕΣ
ΜΑΣ.**

11

Αποψη της Συνοικίας του Θεάτρου καθώς οι «Δήλιοι» ανεβαίνουν προς το Θέατρο στις 12 Ιουλίου 1963. Στα δεξιά διακρίνεται η είσοδος στην Οικία της Τρίαϊνας. Αρχείο Κωνσταντίνου Α. Δοξιάδη, Φωτογραφίες, Φάκελος 34172, φωτ. 496. © Ίδρυμα Κωνσταντίνου και Έμμας Δοξιάδη.

ποιότητων του τοπίου, από την άλλη. Οι πολυτελείς επαύλεις αποτελούσαν εμβλήματα της ρωμαϊκής αριστοκρατικής ζωής και λειτουργούσαν ως δείκτες της κοινωνικής διαφοροποίησης στο εσωτερικό της ρωμαϊκής κοινωνίας.

—Περιγράφοντας πόσο διάτρητη είναι μια ρωμαϊκή έπαυλη, αναφέρεστε στον μεσογειακό ήλιο και στο παιχνίδισμα με τη σκιά που δημιουργούν το *porticus* και το *cryptoporticus*.

Ναι, είναι αυτό που έλεγα πριν, ότι μέχρι τότε δεν έχουμε δει μια αρχιτεκτονική η οποία να παίζει με τέτοιο τρόπο με τα φυσικά στοιχεία και να ανταποκρίνεται με αυτό τον τρόπο στη μορφολογία του εδάφους — δεν έχουμε δει μια ιδιωτική αρχιτεκτονική τουλάχιστον, γιατί και οι αρχαίοι ελληνικοί ναοί επίσης παίζουν πάρα πολύ με αυτά τα στοιχεία της σκιάς και του φωτός. Τώρα όμως, σε μια ιδιωτική αρχιτεκτονική, ουσιαστικά βλέπουμε ανοίγματα τα οποία έχουν επαφή με το εξωτερικό τοπίο, έχουν επαφή με το «εσωτερικό τοπίο» — το εσωτερικό τοπίο όντας οι κήποι — και ταυτόχρονα οι όγκοι της αρχιτεκτονικής παίζουν με αυτή τη σκίαση του φωτός. Προφανώς δε αυτό το παιχνίδισμα των όγκων της αρχιτεκτονικής, το οποίο επίσης διακρίνεται περισσότερο όταν πέφτει ο ήλιος επάνω τους, είναι κάτι το οποίο τους επιτρέπει το μεσογειακό κλίμα να κάνουν. Δηλαδή οι ρωμαϊκές επαύλεις στις βόρειες επαρχίες, στη σημερινή Γερμανία ή Βρετανία, έχουν διαφορετική αρχιτεκτονική γιατί ακριβώς οι φυσικές συνθήκες δεν τους επιτρέπουν να υλοποιήσουν αυτό τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό που βλέπουμε στην Ιταλία. Είναι λίγο πιο κλειστοί οι όγκοι, να το πω έτσι.

—Επισημαίνετε επίσης τον καθοριστικό ρόλο που έπαιξε η νέα οικοδομική τεχνική του *opus caementicium*. Περί τίνος ακριβώς πρόκειται;

Το *opus caementicium*, το σύνθετο σκυρόδεμα ή λιθόδεμα, δίνει τη δυνατότητα στους Ρωμαίους να κατασκευάσουν κίονες και τοιχοποιίες με γρήγορο και οικονομικό τρόπο. Μέχρι τότε στην αρχαία ελληνική αρχιτεκτονική είχαμε κίονες οι οποίοι ήταν συχνά από μάρμαρο ή πωρόλιθο. Αυτή τη στιγμή οι Ρωμαίοι μπορούν να φτιάχνουν κιονοστοιχίες με το χιλιόμετρο γιατί ουσιαστικά χρησιμοποιούν αυτόν το νέο τρόπο κατασκευής. Υπάρχουν μεν σπίτια τα οποία ενσωματώνουν μαρμάρινους κίονες, απλά η καινούργια οικοδομική τεχνική τους επιτρέπει να κατασκευάσουν με έναν πολύ πιο οικονομικό και γρήγορο τρόπο έργα για τα οποία, στην ελληνική αρχιτεκτονική μέχρι εκείνη την εποχή, μόνο η πέτρα ήταν το δόκιμο υλικό. Ταυτόχρονα αυτό το νέο υλικό τους επιτρέπει να κατασκευάσουν αναλημματικούς τοίχους και να τους χρησιμοποιήσουν για να δημιουργήσουν ένα πλάτωμα πάνω στο οποίο βρίσκεται η έπαυλη. Με αυτό τον τρόπο, με αυτή την αρχιτεκτονική παρέμβαση, έχουμε μια τροποποίηση του τοπίου, κι αυτό έχει σχέση με εκείνο που έλεγα πριν για την αρχιτεκτονική τοπίου, ότι η αρχιτεκτονική πλέον δημιουργεί μια σχέση με το τοπίο. Είναι αυτός ο νέος τρόπος κατασκευής που τους επιτρέπει να κάνουν τέτοιου είδους επεμβάσεις στο τοπίο.

—Έχετε γράψει και για τις επαύλεις στη ρωμαϊκή Ελλάδα, όπου εξ αρχής θέτετε το ερώτημα κατά πόσον η έπαυλη συνιστά δείγμα εκρωμαϊσμού.

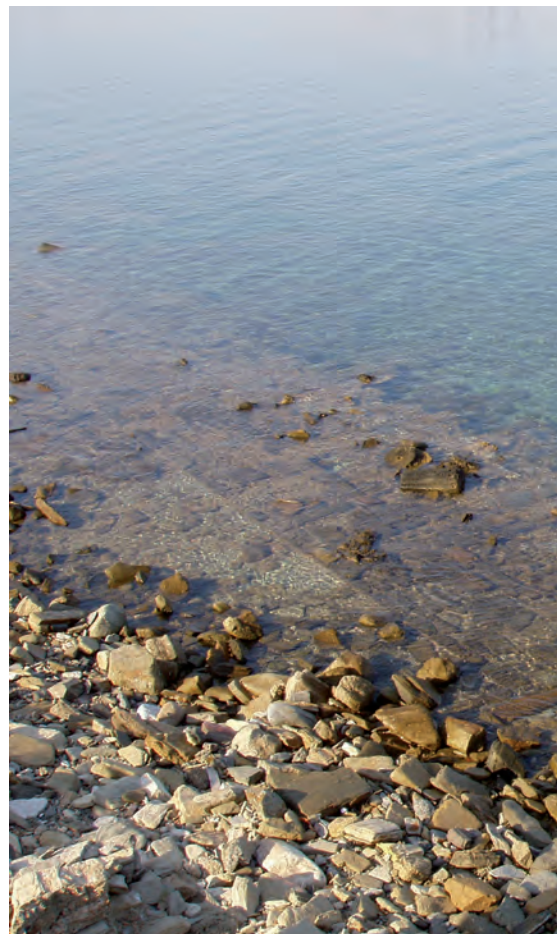
Γιατί, γενικότερα στο χώρο της έρευνας, η έπαυλη έχει θεωρηθεί δείγμα εκρωμαϊσμού. Όταν κοιτάμε δηλαδή τις επαρχίες της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ιδίως τις βόρειες επαρχίες, στη Γερμανία, στη Βρετανία, βλέπουμε την έπαυλη σαν ένα στοιχείο εκρωμαϊσμού.

—Ενώ σε άλλες επαρχίες οι περισσότεροι δεν επέλεξαν να επενδύσουν σε επαύλεις γιατί ήταν, λέτε, ακόμα ζωντανή η κουλτούρα της ελληνιστικής πόλης.

Αυτό συμβαίνει στις ανατολικές επαρχίες — αφορά τους Ρωμαίους που εγκαθίστανται σε περιοχές όπου υπήρχε πριν παρουσία ελληνική και μια προϋπάρχουσα αστική κουλτούρα. Εκεί, λοιπόν, από τη μία πλευρά δεν υπήρχε η ανάγκη, όπως υπήρχε σε άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας, να χρησιμοποιήσουν την έπαυλη για να προβάλουν τη ρωμαϊκή τους ταυτότητα — είτε οι Ρωμαίοι είτε οι ντόπιοι οι οποίοι θέλουν να ενταχθούν στον ρωμαϊκό πολιτισμό. Αυτό που κάνουν και οι ντόπιοι και οι ίδιοι οι Ρωμαίοι, που έρχονται κι εγκαθίστανται σε αυτές τις περιοχές, είναι να προσπαθήσουν να προβληθούν στο χώρο της πόλης, με ανέγερση αγαλμάτων ή με χορηγίες οικοδομημάτων. Και αυτές τις πληροφορίες μάς τις παρέχουν απλόχερα οι επιγραφές της περιόδου. Απ' ό,τι φαίνεται, τουλάχιστον τους πρώτους αιώνες (1ος–2ος αι. μ.Χ.), δεν τους είναι απαραίτητο να προβληθούν μέσα από το χώρο της έπαυλης. Γιατί, όταν κάποιος πηγαίνει και χτίζει μια μεγαλοπρεπή έπαυλη στα περίχωρα μιας πόλης, δεν το κάνει μόνο για εκείνον, το κάνει γιατί θέλει να καλέσει τους φίλους και τους συνεργάτες του σ' ένα μεγάλο συμπόσιο, για παράδειγμα, και να επιδείξει τη μεγαλοπρέπεια του ιδιωτικού του χώρου. Η πολυτελής έπαυλη δεν αποβλέπει μόνο στην ευχαρίστηση του ιδιοκτήτη. Αυτό το βλέπουμε και στις απαρχές του φαινομένου στην Ιταλία, όπου το κίνητρο για το πολιτισμικό φαινόμενο των πολυτελών επαύλεων ήταν η επιθυμία να προβληθεί ο πλούτος ο οποίος είχε περιέλθει στα χέρια των αριστοκρατών και των νεόπλουτων όχι μόνο στον δημόσιο χώρο, με χορηγίες και πομπές θριάμβου, αλλά και στον ιδιωτικό. Οι ρωμαϊκές επαύλεις εξυπηρετούσαν τις φιλοδοξίες των ιδιοκτητών τους για κοινωνική και πολιτική ανέλιξη. Και η έπαυλη είναι ένας πολύ καλός τρόπος. Η κατασκευή των πολυτελών επαύλεων, όπου οι ιδιοκτήτες μπορούσαν να «σκηνοθετήσουν» τις κοινωνικές πρακτικές τους για τις οποίες θα υπερηφανεύονταν στον κοινωνικό κύκλο τους (π.χ. στις επιστολές τους), αποτελούσε μέρος των κοινωνικών και πολιτικών παιχνιδιών της περιόδου. Επομένως, όταν προσπαθούμε να δούμε τα ίχνη αυτού του φαινομένου στην Ελλάδα, διαπιστώνουμε ότι, στην αρχή, οι άνθρωποι που θέλουν να προβληθούν για να ανεληχθούν κοινωνικά δεν χρειάζεται να το κάνουν αυτό μέσα από την ιδιωτική αρχιτεκτονική μιας έπαυλης, γιατί αυτό δεν είναι κάτι που τους απασχολεί εκείνη τη στιγμή. Πολύ πιο σημαντική είναι η παρουσία τους στις πόλεις, όπου υπάρχουν εδραιωμένες πρακτικές αυτοπροβολής, απ' ό,τι μια ζωή δίπλα στις πόλεις — στις επαύλεις — όπου θα μπορούσαν να αναπτύξουν μια δική τους πρακτική αυτοπροβολής. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις οι οποίες είναι *suī generis*, ας πούμε ο Ηρώδης ο Αττικός, είναι όμως μεμονωμένες περιπτώσεις, δεν είναι ο κανόνας. Και αργότερα, από τον 3ο αιώνα μ.Χ. και μετά, υπάρχουν ενδείξεις ότι αναπτύσσεται αυτό το φαινόμενο των επαύλεων και στην Ελλάδα.

—Η Αναγέννηση τι αντέγραψε;

Κανείς δεν αντιγράφει. Ο κάθε πολιτισμός οικειοποιείται έναν τρόπο έκφρασης και μετά δημιουργεί κάτι καινούργιο με αυτόν. Ας μην ξεχνάμε ότι γενικά στην Αναγέννηση ανακαλύπτουν τον αρχαίο ελληνικό και ρωμαϊκό πολιτισμό, διαβάζουν τους αρχαίους συγγραφείς και ταυτόχρονα βλέπουν κατά βάση την ανάπτυξη της τέχνης και της αρχιτεκτονικής εκείνη την περίοδο σε συνάρτηση με μια επαφή που αποκτούν με τους αρχαίους. Κι αυτό τους απασχολεί. Οι αρχιτέκτονες και οι καλλιτέχνες της Αναγέννησης έχουν επαφή με ανθρώπους των γραμμάτων οι οποίοι διαβάζουν τους αρχαίους συγγραφείς και, εκείνη την περίοδο, υπάρχει μια συστηματική ενασχόληση με την αρχαιότητα. Διαβάζουν, για παράδειγμα, τις *Επιστολές* του Πλίνιου του Νεότερου, ο οποίος περιγράφει τις επαύλεις του, και αναπτύσσουν κι εκείνοι τη δική τους κουλτούρα που περιλαμβάνει μια εξιδανικευμένη σχέση με την αρχαιότητα. Η ομοιότητα του φαινομένου των ρωμαϊκών με τις αναγεννησιακές επαύλεις έγκειται στο γεγονός ότι και στην Αναγέννηση υπάρχουν οι οικονομικές συνθήκες, αυτή η οικονομική ευμάρεια η οποία

12

Άποψη καταβυθισμένων καταλοίπων στη δυτική πλευρά της Δήλου.

13

Άποψη της πόλης της Δήλου από δυτικά προς τα ανατολικά. Διακρίνεται στα δεξιά η Συνοικία του Θεάτρου, στο βάθος αριστερά ο ναός της Ίσιδος και ο Κύνθος (υψ. 113 μ.).

επιτρέπει την ανάπτυξη των επαύλεων της εποχής αυτής. Θέλω να πω ότι, παράλληλα με τη δική τους πολιτισμική άνθηση, είναι κυρίως οι κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που τους επιτρέπουν εκείνη τη στιγμή να αναπτύξουν αυτό το φαινόμενο των αναγεννησιακών επαύλεων. Όπως και οι Ρωμαίοι που ήρθαν σε εντατική επαφή με την ελληνιστική Ανατολή, έτσι και οι αρχιτέκτονες και καλλιτέχνες της Αναγέννησης ανακαλύπτουν την αρχαιότητα και προσπαθούν να την εντάξουν σε αυτό που δημιουργούν χωρίς όμως να αντιγράφουν κάτι.

—Ίσως θυμάστε πώς διδασκόμασταν τη ρωμαϊκή ιστορία στο σχολείο. Νομίζετε ότι τη διδασκόμαστε σωστά; Μήπως την περιφρονούμε λίγο; Μήπως την αγνοούμε πολύ; Μήπως, με δυο λόγια, δίνουμε αυτάρεσκη πίστη σ' εκείνο το ρητό που αποδίδεται στον Οράτιο, ότι οι Ρωμαίοι κατέκτησαν τους Έλληνες με τα όπλα αλλά οι Έλληνες τους κατέκτησαν με τον πολιτισμό τους;

Να πω την αλήθεια, δεν θυμάμαι πολύ καλά πώς διδάσκεται η ρωμαϊκή ιστορία. Ξέρω όμως ότι τα πράγματα έχουν αλλάξει τα τελευταία χρόνια, μιας και πάρα πολλοί νέοι επιστήμονες εξειδικεύονται στη ρωμαϊκή αρχαιότητα. Υπάρχουν πολλοί συνάδελφοι οι οποίοι και διδάσκουν στο πανεπιστήμιο και έχουν και έρευνα ενεργή πάνω στα ρωμαϊκά κατάλοιπα. Πιστεύω ότι έχει αλλάξει η αντιμετώπιση. Νομίζω ότι όλο και περισσότερο αναγνωρίζουμε πως όλοι οι πολιτισμοί είναι ισάξιοι.

Όπως όλοι γνωρίζουμε, υπάρχει ένας προβληματικός συσχετισμός με την αρχαία Ελλάδα, κατά συνέπεια έχουμε και μια συγκεκριμένη άποψη, ας πούμε, για οτιδήποτε θεωρούμε ότι δεν ήταν αρχαιοελληνικό. Και ίσως κι εμένα αυτό ήταν που μου κέντρισε το ενδιαφέρον για να εξετάσω τα ρωμαϊκά, ακριβώς για να δω τι καινούργιο έκαναν οι Ρωμαίοι, πώς είδαν τον ελληνικό πολιτισμό και πώς οικειοποιήθηκαν κάποια στοιχεία του για να δημιουργήσουν μια δική τους νέα γλώσσα ή έκφραση —όπως λέω, ανάλογα με τα ενδιαφέροντά τους, ανάλογα με τα κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα της εποχής— και πώς αυτή η έκφραση εξυπηρέτησε τη δική τους ταυτότητα.

—Ενώνοντας ίσως τις δύο άκρες, θα ήθελα να ρωτήσω τη γνώμη σας για τον παραλληλισμό Δήλου και Πομπηίας που είδα πρόσφατα σε άρθρο αθηναϊκής εφημερίδας.

Ιστορικά, δεν υπάρχει παραλληλισμός μεταξύ Πομπηίας και Δήλου αλλά μεταξύ Δήλου και του λιμανιού του Πουτέολι, το οποίο βρίσκεται, όπως και η Πομπηία, στον κόλπο της Νάπολης. Μετά την καταστροφή της Δήλου κατά την Πρώιμη Αυτοκρατορική περίοδο (1ος αι. π.Χ.), το Πουτέολι λειτούργησε ως το κύριο λιμάνι της Ρώμης —πριν από την κατασκευή του λιμανιού του Πόρτους, στα βόρεια της Όστιας— και ο ποιητής Lucilius αναφέρει ότι το Πουτέολι είναι μια μικρή Δήλος².

Η Δήλος, βέβαια, είναι η Πομπηία της Ελλάδας με την έννοια ότι είναι μια καλά διατηρημένη ιστορική πόλη, η επίσκεψη της οποίας μας μεταφέρει, όπως και η Πομπηία, στο παρελθόν. Η συνεργασία ανάμεσα στον Έφορο της Πομπηίας, τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών και την Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων είναι ένα σημαντικό βήμα προς τη συντήρηση του αρχαιολογικού χώρου, ο οποίος βέβαια είναι πολύ πιο εκτεθειμένος από την Πομπηία στις καιρικές συνθήκες, μιας και περιβάλλεται από θάλασσα. ■

13

1 M. Zarmakoupi, «Die Hafenstadt Delos», στο F. Pirson / S. Ladstätter / T. Schmidt (επιμ.), *Häfen und Hafenzstädte im östlichen Mittelmeerraum von der Antike bis in byzantinische Zeit* (Byzas, 19), Istanbul 2014, σ. 553–570.

2 Paulus, *ex Fest.* 88.4: "Minorem Delum" Puteolos esse dixerunt...unde Lucilius—inde Dicarchitum populos Delumque minorem [=Lucil. 118].